

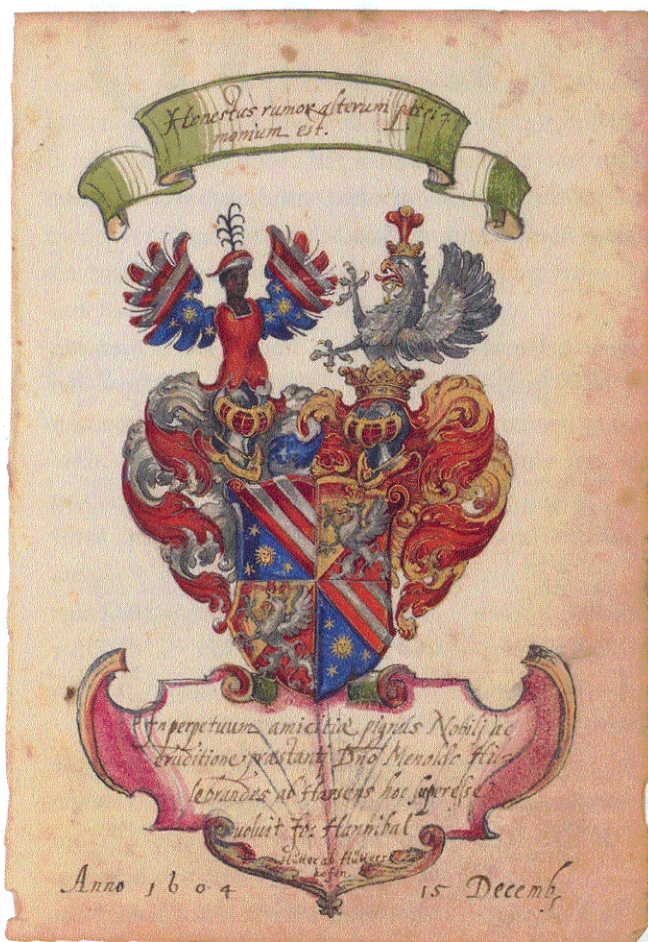
Vera amicitia, het Album Amicorum van Menolt Hillebrandes van Harssens

In een bibliotheek te Stuttgart bevinden zich 139 blaadjes, die begin 17e eeuw behoorden tot het vriendschapsalbum van Menolt Hillebrandes van Harssens.

Ze bevatten citaten, versjes en illustraties, geleverd door diens kameraden en kennissen. Aan de hand van deze prachtvondst reconstrueert Harry Brouwer het milieu van de jonge Menolt.

Een leven zonder vrienden is maar kaal en leeg. Niemand kan er echt zonder. De huidige sociale media zoals Hyves en Facebook geven mensen de mogelijkheid vrienden te maken tot ver over de landsgrenzen. Het gigantische aantal mensen dat hier wereldwijd gebruik van maakt, spreekt boekdelen. Facebook is in 2004 gestart, maar momenteel gebruiken al vijfhonderdmiljoen mensen dit medium. Het ontstond in het studentenmilieu en heeft via een aantal Amerikaanse universiteiten de wereld veroverd.

In de vroege 16e eeuw noteerden studenten hun vrienden en overige contacten ook al. Toen echter in een boekje, een *album amicorum*. Hoewel men destijds niet de honderden 'vrienden' registreerde die de gemiddelde

Facebook-gebruiker van nu met gemak haalt, is de behoefte om contacten met goede of oppervlakkige vrienden vast te leggen blijikbaar van alle tijden.

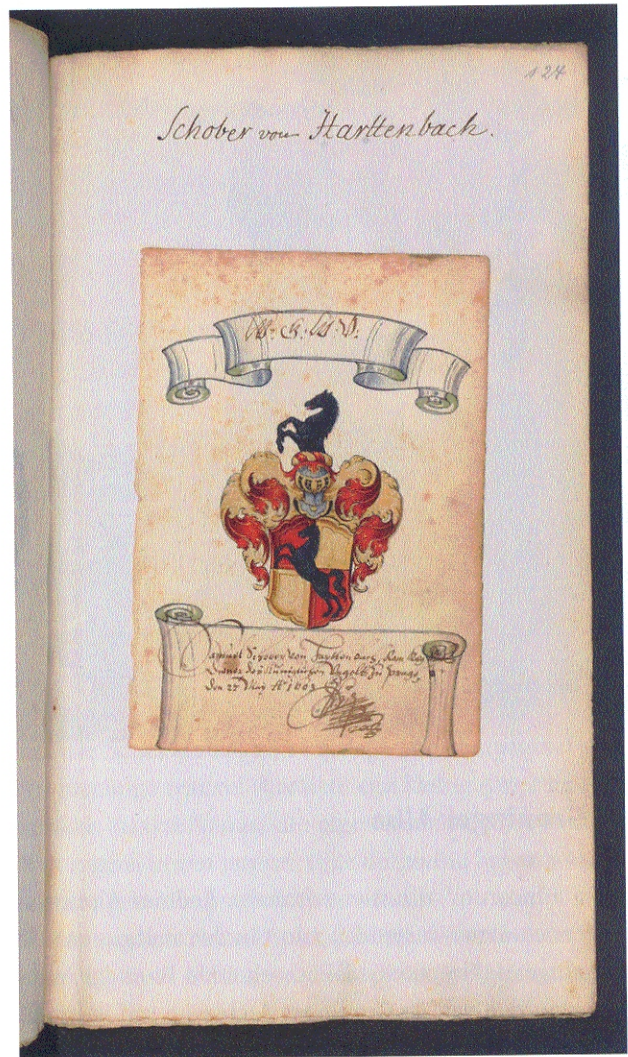
Mijn speurtocht naar gegevens over de heerlijkheid Harssens, de borgen die daar hebben gestaan en de families die daar hebben gewoond, leverde tot mijn verrassing een 'album amicorum' van Menolt Hillebrandes van Harssens op, waarin minstens 139 personen ooit iets hebben geschreven. Het album van deze *Kaiserliche Hofkammerrat*, een vergeten Groninger die in het begin van de 17e eeuw carrière maakte aan het hof van de Habsburgse keizers, beslaat de periode 1603 tot 1609.¹ Dat er van hem zo'n album boven water kwam, mag spectaculair genoemd worden. Onderzoek in archieven en bibliotheken is met de zoekmogelijkheden die internet biedt een stuk eenvoudiger geworden. Zo leverde de spellingsvariant 'Menolt Hillebrand', als alternatief voor het meestal door mij gebruikte 'Menoldus Hillebrandes' nieuwe informatie op, waaronder een link naar het Repertorium Alba Amicorum, een prachtige site van de universiteit van Erlangen-Neurenberg.² In dit repertorium kwam ik een vermelding tegen van *Menolt Hillebrand van Harssens*. Het desbetreffende album – of wat ervan over is – bevindt zich in de handschriftenafdeling van de *Württembergische Landesbibliothek* (WLB) te Stuttgart.³

Album Amicorum

Een 'album amicorum' is het best te vergelijken met een poëziealbum. Er werden – meestal standaard – versjes of gedichtjes in geschreven door familieleden, vriendinnen en leerkrachten en ze werden voorzien van plaatjes die er speciaal voor in de handel waren. De voorlopers van deze poëziealbums bevonden zich in de bagage van studenten die in de 16e en 17e eeuw langs de Europese universiteiten trokken. Vóór de oprichting van de eerste universiteit op Nederlands grondgebied in Leiden (1575) moest men naar het 'buitenland' om te studeren. De zonen van rijke, meestal adellijke ouders gingen dus op studiereis en studeerden gewoonlijk niet aan één universiteit, maar aan meerdere. De reis die ze daarvoor maakten stond bekend als de *grand tour* of als de *peregrinatio academica*.⁴ In de 'alba amicorum' deed men verslag van de ontmoetingen die men op deze reis had.

Niet iedere bijdrage was afkomstig van een 'echte' vriend. Men was erop uit, net als tegenwoordig de hand-

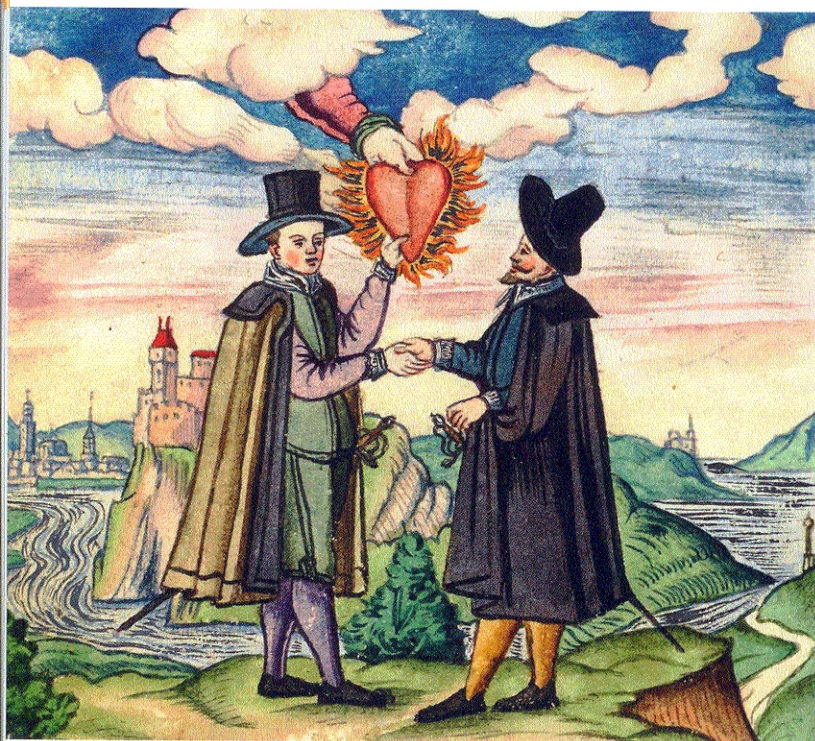
Links: twee van de 96 wapens uit het Album van Menolt. Links dat van Hütters von Hüttershofen (1604), rechts dat van Wilhelmus Hinkema (1604). Willem Hinkema, in elk geval een Nederlander en mogelijk een Groninger, schreef in het Latijn. Foto's: collectie Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

Een voorbeeld van hoe de blaadjes uit het album amicorum van Menolt Hillebrandes van Harssens bewaard gebleven zijn. De verzamelaar Wilhelm Friedrich Frommann (1707-1787) sneed ze los en plakte ze op in een plakboek. Het wapen is in dit geval van Schober von Harttenbach. Foto: collectie Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

tekeningenjagers, ook van bekende en aanzienlijke personen een tekst te veroveren. De bijdragen, die bestonden uit citaten van klassieke schrijvers, eigengemaakte gedichten, soms alleen de naam met een spreuk, werden vaak voorzien van een wapentekening en soms van een aquarel. Deze werden tegen betaling door beroepstekenaars en -schilders gemaakt.

'Album amicorum' wordt vaak vertaald met *vriendenboek*, maar als letterlijke vertaling is *lijst van vrienden* beter.⁵ In Duitsland spreekt men van *Stammbuch* en omdat er vaak veel wapens in staan ook wel van *Wappenbuch*. In het Nederlands komen de termen *vrundboeck*, *stamboek* en ook wel *vriendenrol* voor. Het *liber amicorum* of 'vriendenboek', aangeboden aan een vertrekkende collega, valt dus buiten de kaders van het 'album amicorum'.

Aquarel gemaakt in opdracht van Salomon Meisner. Twee heren met het vlammeende hart van vriendschap. De rechter zou Menolt kunnen zijn. Foto: collectie Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

Groninger Alba

'Alba amicorum' zijn niet zeldzaam. Redmer Alma veronderstelt dat er duizenden zijn.⁶ In de catalogus van de Groninger Universiteitsbibliotheek telde ik er 35; in de inventarissen van de Groninger Archieven trof ik twaalf vermeldingen aan.⁷ De meeste hiervan stammen uit de 18e en 19e eeuw. Het bekendste album is dat van de Groninger burgemeester Abel Coenders van Helpen. In dat album verzamelde hij van 1586 tot 1614 maar liefst circa 300 inschrijvingen. Een ander oud album is dat van Harmen Jarges, die het tussen 1608 tot 1621 gebruikte. De laatste aanwinst op dit gebied is het 'Album Amicorum' van Gerard Keiser, dat de Groninger Universiteitsbibliotheek in 2010 aankocht. Dit album is aangelegd in de 19e eeuw. Er staan weinig wapens in, maar het is wel voorzien van een bijzondere illustratie. Bij één tekst is als versiering een gevlochten haarstukje opgeplakt.⁸

Cultuurbaar

Bij navraag in Stuttgart bleek tot mijn schrik dat het album van Menolt Hillebrandes van Harssens niet meer bestaat! Er is geen sprake van een tastbaar boek, maar van een reconstructie, gemaakt door Ingeborg Krekler.

De basis van de collectie van de WLB vormt de verzameling van Wilhelm Friedrich Frommann (1707-1787). Deze jurist, die aan het hof van de hertog van Württemberg de functie van *Konsistorialdirector* uitoefende, verza-

melde jarenlang boeken en wist een enorme hoeveelheid bijeen te brengen. Het aantal boeken, incunabelen en handschriften bedroeg ongeveer 25.000. Deze collectie was in die tijd een bijzonderheid en internationaal bekend. Zo nam een beroemdheid als Goethe de moeite Frommann te bezoeken om diens collectie persoonlijk in ogenschouw te nemen. Om te voorkomen dat zijn bezit na zijn dood uiteen zou vallen, zocht Frommann een koper en benaderde hij daarvoor zijn broodheer hertog Karl Eugen. Deze kocht, volgens Frommann voor veel te weinig geld, zijn collectie. Deze verzameling is nu het belangrijkste onderdeel van de hertogelijke bibliotheek.

Speciale belangstelling had Frommann voor autografen en wapens. In zijn collectie bevinden zich 106 banden (eigenlijk plakboeken) waarin hij deze autografen en wapens verzamelde. Voor ons onvoorstelbaar, maar hij heeft alle alba, ook die van hemzelf, eenvoudig uit elkaar gehaald en de losse blaadjes op alfabet en op stand (!) ingeplakt in een verzamelmap. Dus vorsten, hertogen en graven, een afdeling voor de lagere adel, één voor geleerden en één voor het gewone volk. En alles steeds op alfabet. Handtekeningen werden simpelweg uit het document gesneden en vervolgens opgeplakt. Dit *auflösen* is ook het lot dat het album van Menolt Hillebrandes heeft ondergaan. Toch is het wellicht aan deze vorm van cultuurbarbarij te danken dat fragmenten van het album van Hillebrandes bewaard zijn gebleven. Tijdens een bombardement op Stuttgart in september 1944, waarbij de bibliotheek werd getroffen, gingen van de oorspronkelijk 109 banden er gelukkig niet meer dan drie verloren. Ook aan deze daad van barbarij ontkwam Menolts album.⁹

Vera amicitia immortalis et sempiterna¹⁰

Het gereconstrueerde album van Menolt Hillebrandes omvat in totaal 139 bijdragen. Het is mogelijk dat er meer zijn geweest, want Frommann liet teksten van mindere goden vrolijk verdwijnen. Het aantal wapens bedraagt 96 – zij maken Menolts album tot een lust voor het oog. Helemaal prachtig zijn de 24 aquarellen en gouaches. De meeste teksten zijn, zoals destijds gebruikelijk, in het Latijn. Ook komen er teksten voor in het Hebreeuws, Grieks, Frans en uiteraard in het Duits en het Nederlands. De laatste zijn echter zeldzaam. Het formaat van het album is 18,3 bij 12,7 centimeter.

Met behulp van de gedateerde teksten zijn de reizen van Menolt Hillebrandes in de periode van 1603 tot 1609 te traceren. Zo deed hij in deze jaren regelmatig Praag, Wenen en Pressburg (het huidige Bratislava) aan. Hij bezocht Ingolstadt, waar hij in 1609 trouwde met Anna Still, een dochter van een aanzienlijke burger uit deze stad. In november 1606 bevond hij zich in het Franse Dôle en bleef daar tot juli 1608; in deze tijd bezocht hij ook het naburige Besançon.

Omdat van slechts 36 schrijvers het beroep bekend is, kan met de nodige voorzichtigheid geconcludeerd worden dat Menolts contacten vooral lagen in hofkringen en in die van juristen. Opvallend is het relatief grote aantal vermeldingen van functies in het leger. Onder de schrijvers bevinden zich een *Regimentsrat*, een *Generalfeldzugmeister* en een *Obererbmarschall*. Menolt had daarnaast veel contacten in adellijke kringen, wat gezien zijn functie aan het hof ook voor de hand ligt. In zijn album treffen we veel *Freiherren* aan, een aantal graven en zelfs een heuse hertog: Johann Albrecht II van Mecklenburg-Güstrow. Een andere 'hoge ome' die in Menolts album schreef, was de vorst-aartsbisschop van Praag die de fraaie naam Zdislaus Berka, *Freiherr von Dub und Leipa* droeg. Leden van ook nu nog bekende families zoals Von Sinzendorff en Von Fürstenberg schudden eveneens de hand van Menolt Hillebrandes. Zij lieten in zijn album weten dat ze echte vrienden zijn van *J.U.D. Menoldi Hillebrand ab Harssens* en dat eeuwig zullen blijven.¹¹

Menolts Alma Mater

Waar Menolt Hillebrandes heeft gestudeerd is niet bekend. We weten alleen dat hij in 1616 werd ingeschreven aan de universiteit van Wenen, met vermelding van zijn doctorstitel en de functie *Hofkammerrat*.¹² De reeds verworven doctorstitel duidt op een vervolgstudie. Hij moet eerder elders zijn afgestudeerd en gepromoveerd. Met de gegevens uit het album kan worden aangenomen dat dit (deels) heeft plaatsgevonden aan de universiteit van Dôle in de Franse Jura. Een aanwijzing hiervoor is de inscriptie van Ludovicus Paerrin, hoogleraar rechten aan deze universiteit. Deze is helaas niet gedateerd.

De universiteit van Dôle, die in 1423 door de Bourgondische hertog Philips de Goede werd gesticht, was in Menolts tijd een rooms-katholiek bolwerk. De faculteit der rechten genoot enig aanzien. Zeker is dat Menolt zich van november 1606 tot juni 1608 in Dôle bevond maar of hij daar toen als student stond ingeschreven, vergt nader onderzoek. Een probleem daarbij is dat het *album studiosorum* van deze universiteit onvolledig is.¹³

Een bekende student die in Dôle heeft gestudeerd was

Viglius van Aytta, de Fries die het bracht tot president van de Geheime Raad en voorzitter van de Raad van State ten tijde van de landvoogdessen die de Nederlanden bestuurden voor Karel V en Philips II.¹⁴ De bekendste student, of beter gezegd de beruchtste, was Balthasar Gerards, de moordenaar van Willem van Oranje. Hij werd op twaalfjarige leeftijd in 1569 als student aan deze universiteit ingeschreven.

Landgenoten, toe guder gedachtenis

Tussen de voornamelijk Duitse namen in het album van Menolt komen we ook enige Nederlandse tegen. In 1604 leverde een zekere Wilhelmus Hinkema een bijdrage. Hij gebruikte geen Nederlands maar keurig Latijn. Wel in zijn eigen taal schreef ene Hans van der Schelden die voor Menolt een paar zinnen noteerde in 1606, toen hij in Praag was: *Hans van der Schelden, macht dis den Eerentfesten heeren, Menoldus Hillebrandus van Hersens toe, guder gedachtenis, geschien in Prag den 10 mart 1606*. Van der Schelden liet zijn bijdrage (zie voorpagina) van een prachtige aquarel voorzien: een kleine Amor en een barokke, naakte Venus, die afgeschermd door een rode doek ergens in een lommerrijke omgeving liggen waarin alleen vogels hen gezelschap houden.

Een andere Nederlander die een tekst leverde was Hugo Blotius.¹⁵ Blotius werd in 1533 in Delft geboren en

Aquarel gemaakt in opdracht van ene Krantz. Jonge vrouw laat zich inpalmen door oude man met geld, maar reserveert haar liefde in de vorm van weer een vlammend hart voor de jonge heer met helm en vederbos achter de rug van de grijze rijkard. Foto: collectie Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

Aquarel uit de pagina van Matthias Hauska, met een hond en een stier die waarschijnlijk verwijzen naar een indertijd bekende fabel. Foto: collectie Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

overleed in Wenen in 1608. Hij was bibliothecaris van de keizers Maximiliaan II en Rudolf II. Bekend is de catalogus die hij van deze bibliotheek vervaardigde. Blotius gaf een staaltje van zijn talenkennis. Hij schreef notities in het Grieks, Spaans, Frans, Duits, Nederlands en Latijn. De Duitse tekst, geschreven in de aanloop van de Dertigjarige oorlog, laat aan duidelijkheid niets te wensen over: *'Mit Godt wir wollen führen krieg, Der selb wird uns verleihen sieg'*. De Nederlandse tekst die hij voor zijn landgenoot leverde is minder militant en doet meer algemeen-christelijk aan: *'Looft den naeme Godes gewiss, die een heer des hemels is, want sijn groete goedicheit, geduert in der ewicheit'*. De jurist Blotius eerde zijn land- en vakgenoot met de woorden edel, deugdzaam en erudiet.

Een mooie aquarel is gemaakt in opdracht van een zekere Salomon Meisner. Hier moet wel sprake zijn van echte vriendschap gezien de tekst bovenaan de pagina: *'Vera amicitia immortalis et sempiterna'*. De afbeelding toont twee mannen aan een rivier met in de verte een stadsgezicht. Waarschijnlijk gaat het hier om Praag en de Moldau. Beide mannen geven elkaar de hand. Door een arm vanuit de wolken wordt aan de jongste van de twee een vlammend hart aangereikt. De kleding van beide mannen geeft aan hoe men in de tijd van Menolt was gekleed. De oudste van

de twee vrienden zou zelfs Menolt kunnen zijn. Er is nog een afbeelding waarop een vlammend hart te zien is, vergezeld van de hedonistische spreuk: *'Gelt ich hab dich lieb'*. Dat er zich in deze tijd ook de nodige liefdesperikelen en intriges voordeden, blijkt uit deze aquarel. Een oude man omarmt een jonge vrouw die hem het geld uit de buidel aan zijn riem haalt en tegelijkertijd achter zijn rug om met een jonge ridder, prachtig in harnas, staat te flirten. Ze biedt hem 'haar' vlammend hart aan.

Het album amicorum leeft

Dat een 'album amicorum' niet alleen iets is uit het verre verleden, blijkt uit een bericht in het Magazine voor Alumni en Relaties van de Rijksuniversiteit van Groningen.¹⁶ Sinds kort ontvangen masterstudenten en promovendi als afstudeergeschenk een 'album amicorum'. Dit album bestaat uit 160 pagina's, is gebonden en luxe uitgegeven en bedoeld als een blijvend aandenken, in woord en vooral in beeld aan de studietijd in de stad Groningen. Voor dit album ontving de universiteit een *Silver Award* van een Amerikaanse instelling, die zich bezig houdt met alumni-beleid en fondsenwerving. De Groninger universiteit borduurt met dit initiatief voort op een oude traditie. Wel is het verschil met de studenten van toen dat het album niet vóór maar na de studie wordt uitgereikt. Het is de vraag of de afgestudeerden net als Menolt kans zien ook zo'n 140 vrienden zover te krijgen dat ze iets in het album schrijven. Het 'album amicorum' zal het waarschijnlijk moeten afleggen tegen de virtuele vriendenlijsten die met Facebook eenvoudig kunnen worden aangelegd. Maar het is de vraag of deze 'Facebook alba', net als het album van Menolt Hillebrandes van Harssens het ruim vier eeuwen zullen withouden.

Noten

- 1 Harry Brouwer, 'Een Groninger aan het Habsburgse hof', *Stad & Lande* 19 (2010), 3-9.
- 2 Frederick Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, R.A.A. Repertorium Alborum Amicorum, www.raa.phil.uni-erlangen.de.
- 3 Zie Ingeborg Krekler, *Die Autographensammlung des Stuttgarter Konsistorialdirektors Friedrich Wilhelm Frommann (1707-1787)* (Wiesbaden 1992) onder nr. 88. Ook op internet raadpleegbaar.
- 4 K. Thomassen (eindred.), *Alba Amicorum vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden* (Maarssen/s Gravenhage 1990).
- 5 Thomassen, *Alba Amicorum*, 9.
- 6 R.H. Alma, 'Adellijke banden', *Virtus, bulletin van de werkgroep Adelsgeschiedenis* 8 (2001) afl.1-2, 52.
- 7 Afbeeldingen van twee alba zijn te zien in M.G.J. Duijvendak e.a. ed., *Geschiedenis van Groningen II, Nieuwe Tijd* (Zwolle 2008) 133, 208-209.
- 8 Thomassen, *Alba Amicorum*, 59 (Coenders van Helpen), 73 (Jarghes).
- 9 Krekler, *Autographensammlung*, VII-II.
- 10 Ware vriendschap is onsterfelijk en eeuwig.
- 11 J.U.D. staat voor: *Juris Utriusque Doctor*, doctor in de beide rechten (wereldlijk en kerkelijk).
- 12 Samme Zijlstra, *Het geleerde Friesland - een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380 -1650* (Leeuwarden 1996) documentnummer 10088.
- 13 W.F. Leemans, 'Nederlanders aan de universiteit van Dôle in Bourgondië', *De Nederlandse Leeuw* (1966) 4-8.
- 14 Folkert Postma, 'Tussen scholastiek en humanisme, Viglius van Aytta's verblijf in Italië, 1531 - 1533' in: IJ.Botke ed., *Ziedaar Italië! Vijf eeuwen Friezen en Groningers in Italië* (Franeker 1998) aldaar 29.
- 15 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel 4, 165, 166.
- 16 'Album Amicorum wint internationale prijs', *Broerstraat 5. Magazine voor alumni en relaties*. Rijksuniversiteit Groningen (juli 2011) 26.